

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до проєкту Закону України «Про внесення змін до статті 233 Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення підстав невідкладного проникнення до житла чи іншого володіння особи»

1. Обґрунтування необхідності прийняття акта

Право на повагу до житла як складова права на приватність належить до основоположних прав людини, закріплених як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Відповідно до ст. 12 Загальної декларації прав людини, ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, п. 1 ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ніхто не може зазнавати безпідставного посягання на недоторканність свого житла. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина може зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги до прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві (п. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини).

Конституційний Суд України в Рішенні від 31 травня 2011 року № 4-рп/2011 наголосив на тому, що гарантування кожному прав на повагу та недоторканність житла є не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й дотриманням взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року. Зазначені міжнародні акти згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України.

Конституційний Суд України також зазначив, що конституційна гарантія недоторканності житла не поширюється на випадки, коли суспільні інтереси вимагають правомірного обмеження прав людини, зокрема, для захисту прав і законних інтересів інших членів суспільства, а також задля запобігання кримінальним правопорушенням. Обмеження права особи на недоторканність житла, яке визначено в Конституції України і міжнародно-правових актах, за відповідних обставин, може визнаватися легітимним втручанням держави в права людини з метою забезпечення загального блага.

Конституційне право особи на недоторканність житла закріплено статтею 30 Основного Закону України, яка встановлює загальне правило, за яким проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду або обшуку допускається лише на підставі вмотивованого рішення суду.

Водночас, частиною третьою статті 30 Конституції України встановлено виняток із цього правила – у невідкладних випадках, пов’язаних із врятуванням життя людей та майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину можливий інший, встановлений законом порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку.

Частина третя статті 233 Кримінального процесуального кодексу України відтворює зазначений конституційний виняток у кримінальному процесі та дозволяє слідчому, дізнавачу, прокурору до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи у невідкладних випадках, пов’язаних із врятуванням життя людей та майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення. Після такого проникнення прокурор, слідчий або дізнавач зобов’язані невідкладно звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку, а слідчий суддя має перевірити, зокрема, чи дійсно існували підстави для проникнення без попередньої ухвали суду.

В контексті проведення обшуку без попередньо отриманого судового дозволу Європейський суд з прав людини наголошує в низці своїх рішень, зокрема в справах *Kuzminas v. Russia* (заява № 69810/11 від 21 грудня 2021 року, § 22), *K.S. and M.S. v. Germany* (заява № 33696/11 від 6 жовтня 2016 року, § 42), *Tortladze v. Georgia* (заява № 42371/08 від 18 березня 2021 року, § 57), що мета виявити речові докази, які можуть бути корисними для кримінального розслідування серйозного злочину послідовно визнається Судом законною, позаяк вона переслідує інтереси громадської безпеки і пов’язана із запобіганням злочинам та захистом прав інших осіб.

Разом із тим, ЄСПЛ вважає вагомим те, аби невідкладні обставини, на які посилалися органи влади, вирішивши провести обшук без рішення суду, дійсно підтверджувалися матеріалами справи та конкретними обставинами й в цілому виправдовували таку терміновість з боку правоохоронних органів. Крім того, важливим є як дотримання процесуальних гарантій під час проведення такого обшуку та судовий контроль за його законністю *post factum*, так і забезпечення заявникові можливості оскаржувати докази, здобуті в такий спосіб, в межах кримінального провадження проти нього. Недотримання таких вимог має наслідком констатацію ЄСПЛ відповідного порушення статей 6 та / або 8 Конвенції.

Відсутність попереднього судового ордеру може бути компенсована наявністю судового перегляду *post factum* законності та необхідності відповідного заходу. Перегляд національними судами заходу, що порушує статтю 8 Конвенції, забезпечує відповідний засіб правового захисту для зацікавленої особи за умови, що суддя ефективно перевіряє законність та обґрунтованість оскаржуваного заходу і, за необхідності, виключає з

кримінального провадження зібрані докази (рішення у справі *Brazzi v. Italy*, по. 57278/11, §§ 44-45, від 27 вересня 2018 року).

Разом із тим чинна редакція ч. 3 ст. 233 КПК України не містить достатньо чітких критеріїв того, у яких саме випадках «врятування майна» може виправдовувати проникнення до житла чи іншого володіння особи без попереднього судового дозволу.

Як свідчить аналіз практики правозастосування це створює ризик надмірно широкого тлумачення зазначеної підстави, коли звичайна потреба органу досудового розслідування відшукати та вилучити потенційні речові докази фактично ототожнюється з невідкладним випадком «врятування майна».

Такий підхід є проблемним та сумнівно-легітимним із погляду конституційної гарантії недоторканності житла, принципу пропорційності та загального правила попереднього судового контролю. Невідкладне проникнення до житла без ухвали слідчого судді є винятком із загального правила, а тому не може тлумачитися розширено або застосовуватися як процесуальна альтернатива звичайному обшуку, який має проводитися виключно на підставі ухвали слідчого судді.

Наявність цієї проблеми підтверджується і оглядом судової практики, здійсненої Касаційним кримінальним судом Верховного Суду за Рішеннями, внесеними до ЄДРСР за 2020-2025 роки, який зазначає, *«що в розумінні ч. 3 ст. 233 КПК поняття «майно» охоплює своїм змістом речі, документи, гроші, інші цінності та матеріальні об'єкти, серед яких – предмети, знаряддя, засоби вчинення кримінального правопорушення, які мають або можуть мати ознаки речових доказів»*. А *«термін «врятування» в аспекті застосування ч. 3 ст. 233 КПК, за висновком Касаційного кримінального суду Верховного Суду, означає усувати загрозу смерті, знищення; захищати існування; оберігати, укривати від шкідливого, небажаного, небезпечного впливу життя людей та майна. Телеологічне тлумачення безсумнівно що предмет, який розшукується та підлягає вилученню, може бути знищено через зволікання з його відшукуванням, відповідно – метою такого відшукування є запобігання знищенню об'єктів, що можуть мати значення речових доказів*.

Приписи ч. 3 ст. 233 КПК передбачають можливість проникнення до житла (іншого володіння) в процесі здійснення кримінальної процесуальної діяльності для розслідування кримінальних правопорушень. Відповідно, під час проникнення можуть проводитися необхідні процесуальні дії, спрямовані на рятунку майна, серед іншого об'єктів матеріального світу, які мають або можуть мати ознаки речових доказів під час проведення обшуку. У ситуації, коли слідчому чи прокурору стає відомо про можливе знищення майна, яке може бути речовим доказом у кримінальному провадженні, застосовуються положення ч. 3 ст. 233 КПК щодо його врятування, які є підставою для невідкладного проникнення до житла (іншого володіння)».

Для прикладу, об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 466/525/22 (постанова від 07.10.2024) дійшла висновку, що слідчий, дізнавач, прокурор мають право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи в невідкладних випадках, зокрема з метою врятування матеріальних об'єктів (майна), що потенційно можуть мати значення речових доказів у кримінальному провадженні, від прогнозованого знищення, втрати. Об'єднана палата окремо наголосила, що у клопотанні про надання дозволу на обшук у порядку ч. 3 ст. 233 КПК, наданих на його обґрунтування матеріалах, в ухвалі слідчого судді, постановленій *ex post factum*, має бути вказано, які саме обставини на момент проникнення свідчили, що зволікання може спричинити знищення речових доказів, що відомості про загрозу їх знищення, втрати давали підстави сприймати її як реальну.

Водночас сама по собі необхідність віднайти й вилучити об'єкти, які можуть бути речовими доказами, не може автоматично розглядатися як «врятування майна» у розумінні ч. 3 ст. 233 КПК України. Для застосування цієї підстави має існувати саме реальна загроза знищення, пошкодження, переміщення або втрати відповідного майна, а не лише загальна слідча зацікавленість у його вилученні.

Отже, судова практика фактично вже сформулювала критерії, яких має дотримуватися сторона обвинувачення при посиланні на «врятування майна» як підставу для невідкладного проникнення. Однак ці критерії не закріплені безпосередньо в тексті КПК України. Внаслідок цього правозастосування залишається несталим, а межа між дійсно невідкладним проникненням і фактичним обходом попереднього судового контролю – недостатньо визначеною.

Необхідність законодавчого уточнення цієї норми узгоджується також із практикою Європейського суду з прав людини. ЄСПЛ послідовно виходить із того, що обшук житла, вилучення документів, електронних пристроїв та іншого майна становлять серйозне втручання у право на повагу до приватного життя, житла і кореспонденції, гарантоване статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Таке втручання може бути виправданим лише за умови, що воно здійснюється «згідно із законом», переслідує легітимну мету та є необхідним у демократичному суспільстві.

Таким чином, міжнародні стандарти не заперечують можливості невідкладного втручання у володіння особи в інтересах кримінального провадження. Однак такі стандарти вимагають, щоб закон містив достатньо чіткі, передбачувані та обмежувальні критерії застосування такого винятку, а також забезпечував реальний подальший судовий контроль.

З огляду на наведене, законопроект спрямований на уточнення ч. 3 ст. 233 КПК України шляхом закріплення в законі критеріїв, за яких невідкладне проникнення до житла чи іншого володіння особи з мотивів врятування майна може вважатися допустимим.

2. Мета законопроекту та шляхи її досягнення

Метою законопроекту є забезпечення балансу між ефективністю кримінального провадження та конституційною гарантією недоторканності житла чи іншого володіння особи шляхом внесення змін до частини третьої статті 233 Кримінального процесуального кодексу України задля законодавчого уточнення підстав невідкладного проникнення слідчого, дізнавача, прокурора до житла чи іншого володіння особи без попередньої ухвали слідчого судді з метою врятування майна.

Окрім того, законопроект також має на меті запобігти використанню виняткового процесуального механізму як способу обходу попереднього судового контролю.

Завданнями законопроекту є:

- 1) конкретизація змісту підстави «врятування майна» у ч. 3 ст. 233 КПК України;
- 2) встановлення обов'язкових критеріїв допустимості невідкладного проникнення до житла чи іншого володіння особи з мотивів врятування майна;
- 3) недопущення ототожнення потреби у відшуканні доказів із реальною невідкладністю;
- 4) посилення гарантій від свавільного проникнення до житла чи іншого володіння особи;
- 5) забезпечення відповідності кримінального процесуального законодавства практиці Верховного Суду та стандартам Європейського суду з прав людини;
- 6) підвищення якості подальшого судового контролю за обшуками, проведеними без попередньої ухвали слідчого судді;
- 7) визначення правових наслідків проникнення до житла чи іншого володіння у невідкладних випадках за відсутності достатніх правових підстав.

3. Загальна характеристика і основні положення законопроекту

Законопроектом пропонується внести зміни до ч. 3 ст. 233 КПК України та передбачити, що невідкладне проникнення до житла чи іншого володіння особи з мотивів врятування майна допускається лише за сукупності таких умов:

- а) йдеться про конкретне майно, а не про невизначене коло речей, які орган досудового розслідування бажає відшукати;
- б) таке майно має або може мати значення речового доказу у кримінальному провадженні;
- в) на момент проникнення існувала реальна, конкретна та безпосередня загроза знищення, пошкодження або втрати такого майна;
- г) отримання попередньої ухвали слідчого судді було об'єктивно неможливим без ризику втрати такого майна;

д) ці обставини мають бути відображені у подальшому клопотанні про проведення обшуку та перевірені слідчим суддею при здійсненні судового контролю ex post factum.

З огляду на викладене, частину третю статті 233 Кримінального процесуального кодексу України пропонується викласти в наступній редакції:

«Слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення. Невідкладне проникнення до житла чи іншого володіння особи з мотивів врятування майна допускається як виключення – на підставі вмотивованої постанови слідчого, дізнавача, прокурора, складеній в порядку, передбаченому статтею 110 цього Кодексу, і лише тоді, коли йдеться про конкретне, індивідуально визначене майно, щодо якого у кримінальному провадженні зібрано достатньо доказів, які дають обґрунтовані підстави вважати, що таке майно має або може мати ознаки речового доказу, і щодо якого на момент проникнення існувала реальна, конкретна та безпосередня загроза знищення, пошкодження або втрати, а отримання ухвали слідчого судді про дозвіл на проникнення до житла чи іншого володіння особи було об'єктивно неможливим без ризику втрати такого майна. У такому разі прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний протягом 24 годин після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку. Слідчий суддя, розглядаючи таке клопотання згідно з вимогами статті 234 цього Кодексу, зобов'язаний крім іншого, перевірити, чи дійсно були наявні передбачені цією частиною правові підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. У разі встановлення при розгляді такого клопотання факту відсутності правових підстав для невідкладного проникнення до житла або іншого володіння особи та/або відсутності в матеріалах кримінального провадження доказів, які прямо або опосередковано вказували би на те, що у житлі чи іншому володінні особи могли знаходитись речі, які є мають ознаки речових доказів і щодо яких існувала реальна, конкретна та безпосередня загроза знищення, пошкодження або втрати, слідчий суддя зобов'язаний постановити окрему ухвалу про незаконне проникнення до житла або іншого володіння особи щодо усіх осіб, які ухвалювали рішення про проведення такої невідкладної слідчої дії. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого, дізнавача про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому статтею 255 цього Кодексу, а усе вилучене майно та документи підлягають поверненню протягом 24 годин».

Така редакція відповідає логіці практики Верховного Суду, згідно з якою невідкладність має бути обґрунтована не загальною необхідністю виявлення та фіксації доказів, а конкретними обставинами, які існували до моменту проникнення і свідчили про реальну загрозу втрати відповідного майна.

4. Стан нормативно-правової бази у зазначеній сфері правового регулювання

Правове регулювання питань проникнення до житла чи іншого володіння особи ґрунтується на Конституції України, Кримінальному процесуальному кодексі України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Першому протоколі до Конвенції, а також практиці Європейського суду з прав людини.

Чинна редакція ст. 233 КПК України визначає загальну заборону проникнення до житла чи іншого володіння особи і встановлює винятки з неї, однак не містить деталізованих критеріїв застосування підстави, пов'язаної із «врятуванням майна».

Законопроект не потребує внесення змін до інших законодавчих актів України, крім Кримінального процесуального кодексу України.

5. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація законопроекту не потребуватиме додаткових видатків з Державного бюджету України.

Запропоновані зміни мають процесуальний характер і спрямовані на уточнення підстав та умов застосування вже існуючого інституту невідкладного проникнення до житла чи іншого володіння особи.

6. Прогноз соціально-правових наслідків прийняття акта

Прийняття цього Закону забезпечить більш повне та системне дотримання конституційного права людини на недоторканність житла чи іншого володіння особи у процесі діяльності органів досудового розслідування, та зокрема, сприятиме:

- 1) посиленню гарантій недоторканності житла чи іншого володіння особи;
- 2) зменшенню ризиків необґрунтованого проведення обшуків без попередньої ухвали слідчого судді;
- 3) формуванню більш чітких і передбачуваних правил для сторони обвинувачення;
- 4) підвищенню якості судового контролю за обшуками, проведеними в порядку ч. 3 ст. 233 КПК України;
- 5) приведенню кримінального процесуального законодавства у більшу відповідність до практики Верховного Суду та стандартів Європейського суду з прав людини.

Запропоновані зміни забезпечать належний баланс між інтересами кримінального провадження та правами особи. Вони не позбавляють органи досудового розслідування можливості діяти невідкладно у ситуаціях, коли існує реальна загроза втрати речових доказів. Водночас вони унеможливають використання абстрактного посилення на «врятування майна» як універсального обґрунтування для проникнення до житла чи іншого володіння особи без попереднього судового дозволу.

Народні депутати України

Ф. В. Веніславський (№ 85)
та інші

